

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (1914–1918 рр.)

© Мазур О. Я., Баран І. В., 2014

Розглянуто значення українських земель для країн-учасниць Першої світової війни. Проаналізовано плани та цілі кожної з держав, які входили до складу різних воюючих блоків, відносно загарбання українських земель.

Ключові слова: українські землі, Перша світова війна, Російська імперія, Австро-Угорщина, Німеччина, плани воюючих сторін.

The Entente and Triple Alliance – the two military-political alliances which had the relation to the beginning of the First World War, planned to lead the would-be war with the aim of enlarging their economical and political influences and for new outlet while redividing of the previously had already divided world. In this war Ukraine, as the largest European country of those without its own government, and having numerous labor and material resources and very convenient geographical location – had become a target of the comparative rival countries. Ukraine had become a center of a particular international attention. The matter of "Ukrainian question" which appeared in those days international politics could be explained by the absence of any kind of the independent state, territorial division of Ukraine, unsatisfied material, national and cultural conditions of Ukrainian people. The "Ukrainian question" became one of the most important reasons of European destabilization of the international relations in Europe, which in its own way provoked two military-political alliances to the conflict.

The Russian Empire, from one side and Germany and the Austria-Hungary from the other one treated the question of the conquest of the Ukrainian lands as one with the most important priority. Besides, while eastern part of Ukraine, so called –Naddniprianska Ukraine - stayed a part of the Russian Empire, the last one wanted to conquer western Ukraine. On the other hand, as Austria-Hungary ruling western Ukrainian lands, claimed its rights to eastern Ukraine.

Having started the war, the Russian Empire planned to conquer lands of Eastern Galicia, Northern Bukovina and Transcarpatia. It would let them solve two tasks: at first – to broaden the border of the Russian Empire and, at the same time, weaken or even destroy their western opponent; at second – to completely squelch the organising centres of Ukrainian liberation movements in Galicia, which not occasionally was called "Ukrainian Piemont". The burglarious character of its intentions, Russian propaganda managed to hide by the will to unite the all Russian lands, of which, of course, Ukrainian lands were a part of.

During the war, the Austria-Hungary Empire, aimed to strengthen their positions in Western Ukraine and unite to its lands the other inhabited by Ukrainians territories, in particular, Volyn and Podillia. It would let them enhance their influence on Slavic nations of the Empire (Poles, Czechs, Slovaks), and tend to be the most influential country in the Slavic world.

The German Empire struggled for the expanding of its lands by conquering eastern and southern Ukraine – the most economically developed Ukrainian regions. Among German

politicians the question of Ukraine was thought as essential, needed to defeat the Russian Empire. The German authority paid much attention to military actions held on Ukrainian lands, finding it as one of the most important scenes of the World War.

Germans didn't exclude the creation of formally separate Ukrainian state formed on the reclaimed from the Russian Empire lands.

Key words: Ukrainian lands, the First World War, the Russian Empire, Germany, Austria-Hungary, belligerent plans.

На зламі XIX–XX століть геополітична ситуація в Європі визначалася прагненням великих країн – Німеччини, Франції, Великої Британії, Австро-Угорщини та Росії – до нових завоювань, встановлення контролю над стратегічно важливими територіями, економічним зиском народів. Учасники майбутнього конфлікту, навіть частина малих європейських країн, переслідуючи корисливі цілі, готувалися до перегляду кордонів зі своїми сусідами.

Мета роботи – висвітлити плани та цілі Німеччини, Австро-Угорщини та Росії щодо українських земель в контексті міжнародної геополітики напередодні Першої світової війни.

Деякі аспекти цієї проблеми висвітлено у працях І. Кулінича, М. Швагуляка, Й. Теодоровича, С. Трояна, В. Трофимовича, А. Бахтуріної [1].

Українські землі стали ареною зіткнень інтересів відразу трьох держав – Німеччини, яка прагнула втілити в життя свій план “Drang nach Osten”, Австро-Угорщини та Російської імперії, котрі вбачали в Україні базу продуктів харчування (“Житниця Європи”) та багатий на природні ресурси і сировину регіон [2, с. 228].

На початку XX ст. геополітичні реалії скеровували значну увагу Німеччини до української справи. Німецькі зовнішньополітичні плани щодо Східної Європи, зокрема й України, ґрунтувалися на пропаганді ідей Середньої Європи, тобто на необмеженому пануванні Німеччини у Центральній Європі, а згодом й світовій гегемонії. Пангерманісти, або всенімці (група великих промисловців) наголошували, що Велика Німеччина у 1915 р. розширить свої кордони далеко на схід за рахунок включення до свого складу Прибалтики, російської Польщі, Волині, Поділля, півдня Росії з Кримом [3, с.90].

28 серпня 1914 р. Пангерманський Союз висунув в особливому меморандумі, авторами якого були Г. Касс і А. Гугенберг, цілі війни, в яких насамперед визначалися територіальні захоплення на Сході за рахунок України, Польщі, Білорусії і Прибалтійських губерній. До цього документа додавалися відповідні карти і коментарі. Питання про необхідність завоювання України посилено обговорювалося і в періодичних виданнях. З перших місяців війни проблема відторгнення України від Російської імперії зайняла чільне місце у німецькій і австро-угорській пресі. Майже в усіх великих німецьких газетах стали з'являтися статті, замітки, військово-політичні огляди, присвячені питанню розчленування Росії і утворенню з відторгнених областей буферних держав, підпорядкованих Німеччині. Так, газета “Гамбурзькі новини” у статті “Українське питання” ставила цілі відторгнення України від Росії, і це завдання розглядалося як одне з найважливіших на європейському Сході [4, с. 42, 43].

Відомий німецький журналіст Пауль Рорбах з певними заувагами відстоював звільнення неросійських народів від залежності царської Росії, заявляючи: “Хто володіє Києвом, той може підкорити Росію”. Незалежна Україна, на його думку, повинна була стати головним буфером у Східній Європі проти можливих намагань Росії поширити свої володіння на захід. П. Рорбах не вірив у довготривалість мирних відносин з Росією, яка у своїх геополітичних стремліннях рано чи пізно поверне вістря своєї політики у західному напрямі. Отже, наголошував він, для досягнення своїх планів “середньої Європи” Німеччина має захистити свої тили зі Сходу [5, s. 791–795].

9 вересня 1914 р. рейхсканцлер Німеччини Т. Бетман-Гольвег наголосив, що головне завдання війни полягає у розгромі Росії і Франції та виключення їх з числа великих держав. Військові успіхи мали забезпечити умови для територіальних анексій на користь Німеччини і створення на Сході і Заході васальних держав. У цьому контексті Україна розглядалася як важливий чинник, який би сприяв реалізації німецьких експансіоністських планів. Питання про

необхідність завоювання України посилено обговорювалося і в періодичних виданнях. З перших місяців війни проблема відторгнення України від Російської імперії зайняла чільне місце у німецькій і австро-угорській пресі [6, с. 42].

Німеччина намагалася поневолити Росію економічно і послабити її в політичному і військовому аспектах. Вона планувала “повернути” Російську імперію на Схід, відкинувши її до кордонів Московського князівства. Міністр внутрішніх справ Німеччини Г. фон Дельбрюк стверджував: “Росію необхідно перетворити в колишню напівазіатську державу” [7, с. 5].

Австро-Угорщина в українській політиці також виявляла особливу дієвість, оскільки до її складу входили українські землі. Українофільство стало домінуючою течією громадського життя галицьких українців, а Східна Галичина перетворилася в “Український П’ємонт” і стала важливим чинником формування модерної української ідентичності, що поступово завойовувала обидва береги Збруча [8, с.68].

Урядовці Австро-Угорщини, оцінюючи тогочасну ситуацію в південно-західній частині Російської імперії, прагнули за допомогою галицьких українців “схилити рутенів (наддніпрянських українців) до “австрійської ідеї”. Австрійські політики вважали, що в Наддніпрянщині “утворилася група прихильників так званої “австрійської орієнтації” на чолі з Кониським”. Окремі з них сподівалися у перспективі за сприятливої міжнародної кон’юнктури приєднати частину Наддніпрянської України до Габсбурзької монархії. Вона зокрема претендувала на Волинь і Поділля, водночас не відмовляючись від панування в Східній Галичині, Закарпатті та Північній Буковині [9, с.18].

Напередодні війни між Росією і Австро-Угорщиною точилася боротьба за гегемонію у слов’янському світі. У зв’язку з цим загострилася напруженість навколо української проблеми. Посол М. Василько у 1909 р. двічі піднімав в австрійському парламенті питання щодо “русофільських підступів” у Галичині та Буковині. Зазначимо, що цісар Франц Йосиф публічно підтримав лідера буковинських українців [10, с. 41].

Відповідно до розпорядження Мінстерства внутрішніх справ Австро-Угорщини 31 грудня 1913 р. розпущено “Общество имени М. Качковского” та “Русские дружини”, а 2 березня 1914 р. видано дозвіл на запровадження надзвичайного стану у Галичині, – у цьому випадку йшлося про фактичне припинення русофільської пропаганди [11, с. 179].

Австрійські урядові чинники на початку 1914 р., зокрема після польсько-української угоди, все більше приділяли увагу українській проблемі всередині держави. Вони усвідомлювали, що успіх у тривалому суперництві з Росією у зовнішній політиці значною мірою залежатиме від галицьких українців. Це підтверджував австро-угорський консул у Варшаві барон Л. Андріан, який підготував для уряду спеціальний меморандум – “Значення української проблеми Галичини для зовнішньої політики загалом”. У ньому він підкреслював: “За значенням для нашої зовнішньої політики і для монархії український народ обіймає перше місце. Від нашого ставлення до нього залежатиме майбутній перебіг історії Австро-Угорщини” [12, с. 56–71].

Що ж стосується українських земель за межами Габсбурзької монархії, то тут існування “свідомого своєї сили” українського народу не лише віталось, а й енергійно підтримувалося. Планувалося навіть створити “Велику Україну” аж до Дону “за допомогою австрійської зброї”. Теоретизування щодо можливих стосунків майбутньої держави з Австро-Угорщиною знаходимо у листі консула Урбаса до прем’єр-міністра імперії Гойоса від 6 серпня 1914 року: “Така Україна політично була б лише незначним чином консолідована з Австрією, але мілітарно й економічно вона повинна була б бути щонайтісніше зв’язаною з нею, аби уникнути небезпеки впасти жертвою русифікації в майбутньому”. При цьому Відень, на думку Урбаса, також мав би певні політичні вигоди, оскільки “Росія, відділена від Австрії ще й Румунією, більше не становила б для неї загрози, а шлях на Константинополь для австрійців було б відкрито” [10, с.27].

Зрозуміло, що український національний рух у Галичині став небезпечним для Російської імперії. Практично все російське суспільство – від шовіністів до лібералів, – вбачало у ньому загрозу цілісності Росії. З наближенням війни український чинник набирив все більшого значення.

На початку ХХ ст. Росія у своїй політиці щодо українських земель керувалася насамперед принципом імперського централізму та викорінення будь-яких проявів національного сепаратизму. Російський уряд дуже лякав розвиток українського руху в Галичині. Атракційність Галичини з її українськими школами, політичними партіями, національним представництвом у сеймі та парламенті як приклад добре організаційно вивершеного українського політичного руху стала для Наддніпрянщини безсумнівним фактом.

Щодо проблем, які можуть виникнути перед Російською імперією у зв'язку з подальшим розвитком українського руху, граф В. Бобринський писав: “Якщо “русский” дух буде цілком зломлено, і Східна Галичина, і Буковина будуть повністю українізовані, то тоді сила ворожого натиску буде спрямована на нашу Малоросію, і українська пропаганда в нас значно посилиться. Тому ясно, що захист “русскої” справи на Дністрі і Сяні стане його захистом на Дніпрі і, працюючи в Галичині, ми працюємо для нашої національної самооборони, незалежно від питання державного возз'єднання з нами Червоної Русі” [11, с. 41, 42].

Цілком зрозуміло, що український рух у Наддніпрянщині пробудило галицьке українство, тому для Росії як держави Галичина стала вогнищем ворожого сепаратизму. “Росія скоро зрозуміла, – відзначав польський дослідник українського питання Л. Васілевський, – що як добре Галичина не буде влучена в російську державу та як довго не буде піддана одноставному режимові з Наддніпрянською Україною, так довго Росія не позбудеться українського руху в своїх кордонах” [12, s.98].

Тому для поборення українського руху в Галичині напередодні війни російські урядові та політичні чинники морально і, головне, матеріально підтримували москвофільство, в основу якого було покладено всеросійську національну ідею. Через москвофільські організації російський уряд мав можливість проводити не тільки антиукраїнську пропаганду серед галицьких українців, перетягуючи їх на свою сторону, але й антидержавну – з метою приєднання до Росії всіх українських етнографічних земель, що входили до складу Австро-Угорської монархії.

У російському суспільстві все більше утверджувалася думка про важливе значення Галичини для внутрішньої і, особливо, зовнішньої політики Росії. Значалося, що Галичина “справжня “русская” прикарпатська фортеця, прикордонна твердиня, сторожовий полк Росії, який розчищає попереду ґрунт і закриває тил у нашому дусі для виконання великих завдань, на кінець – сильна опора православ'я” [13, с. 33].

Напередодні війни в російській Думі й поза нею від російських політиків все сильніше лунали слова про “українську небезпеку” для Росії в Австрії та погрози в бік останньої за так звану допомогу українському рухові. Згодом міністр закордонних справ Росії С. Сазонов, говорячи про причини війни, однією з головних назвав “українську ідею” [14, с. 17].

Відомий ідеолог російського шовінізму П. Струве ще точніше висловився щодо українського національного руху. “Перш за все, – відзначав він, – Росія повинна возз'єднати і об'єднати з імперією всі частини “русского” народу. Звідси випливає історична неминучість приєднання до імперії “русскої” Галичини. Таке приєднання неминуче, як це, на жаль, цілком ясно виявилось саме у зв'язку з цією війною, і для внутрішнього оздоровлення Росії, тому що австрійське буття малоросійського племені породило і живило у нас потворне так зване українське питання [15, с. 178].

У Першу світову війну Росія вступила під гаслом “звільнення поневоленого слов'янства”. Водночас російський уряд прагнув реалізувати свою стратегічну мету, перш за все розширити кордони імперії за рахунок Галичини, Буковини і Закарпаття. “Таке єдине територіальне приєднання, – відзначав П. Мілюков, – яке малося на увазі на самому початку війни і яке безпосередньо впливало з загальних основ визволення і об'єднання народностей, вважалося “завершенням справи великого князя Івана Калити”, тобто об'єднання руських народностей в їх етнографічних межах”. З другого боку, загарбавши західноукраїнські землі, царський уряд прагнув раз і назавжди покінчити з “мазепинством”, вирішити українське питання в столипінському дусі [16, с. 275], тобто заборонити всі “інородницькі” громадські й культурницькі організації “безвідносно до тих цілей, які вони перед собою ставлять”; проводити правове обмеження релігійних структур, які не входили до складу пануючої Російської православної церкви, обмежити

права і свободи за національною та конфесійною ознакою, здійснювати державний антисемітизм (смуга осілості, відсоткова норма), не кажучи вже про толерантне ставлення влади до єврейських погромів, заборона публічно використовувати українську мову, жорстка русифікація і таким чином побороти український сепаратистський рух.

Напередодні війни українське питання стало надзвичайно важливим не тільки для царського уряду, але й для загалу російського суспільства. Для них тепер небайдужим було майбутнє українського народу, власне, як відбуватиметься дальший його розвиток, чи він здобуде незалежність, чи зіллється з російським. “Тут “зарита собака” всієї антиукраїнської політики царизму і великоруського суспільства, – зазначав австрійський соціал-демократ О. Бауер, – звідси також однакостайність обидвох (за незначними виключеннями) у поглядах на воєнні цілі стосовно австрійської України. Більшом в очах Росії вона стала з того моменту, коли завирувало тут животворне джерело української національної ідеї, коли іскри національної свідомості стали перекидатися через російський кордон, за Збруч, в міста і села російської України” [17, с. 36, 37].

“Тому й кинулася Росія відразу на Галичину, – підкреслював німецький вчений Аксель Шмідт у статті “Кінцева ціль Росії”, – щоб, здобувши український П’ємонт, задушити в зародку українське відродження” [18, с.538].

Тобто усі воюючі сторони обстоювали винятково власні інтереси і були байдужими до національних запитів українського народу. Водночас усі вони неодноразово заявляли, що війна ведеться заради визволення малих народів, до яких відносили й український. Як показав розвиток подій, це була чиста демагогія, за якою приховувалося прагнення залучити на свій бік українців і використати їхні воєнні традиції, матеріальні та людські ресурси у боротьбі зі своїми противниками. Українські землі мали для обидвох воєнно-політичних блоків не тільки геополітичне, але й економічне значення. Західноукраїнські землі, які знаходилися майже в центрі Європи, завжди приваблювали іноземців.

1. Кулінич І. М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900-1914 рр.). – К., 1963. Кулінич І. М. Захватческая політика германського імперіалізму по отношению к Украине в 1914–1918 гг. // В кн.: “Дранг нах Остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., Наука, 1967. Швагуляк М. Н. Украина в экспансионистских планах германського фашизма (1933–1939 гг.). К., Наукова думка, 1983. Теодорович Й.М. Разработка правительством Германии программы завоеваний на востоке в 1914–1915 гг. – Первая мировая война. – М.: Наука, 1986., Ветров І. Г. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни / Ігор Ветров // Перша світова війна і слов’янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14–15 травня 1998 р.). К., 1998. – С.41–48., Троян С. Австрійські ідеї “Міттельєвропи” напередодні та під час Першої світової війни: культурно-історичний вимір / Сергій Троян // Перша світова війна і слов’янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14–15 травня 1998 р.). – К., 1998. – С.12–17., Трофимович В. В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / Володимир Трофимович, Ростислав Романюк // Перша світова війна і слов’янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14–15 травня 1998 р.). К., 1998. – С.24–31., Бахтурина А. Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтурина. – Москва: АИРО-XX, 2000. – 264 с. 2. Історія війн і збройних конфліктів в Україні. Енциклопедичний довідник [від. ред. О. Гуржій]. – К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2004, – 520 с. 3. Троян С. Нове бачення Європи: німецькі плани територіального переустрою початку ХХ ст. / Сергій Троян // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжн. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.) – Чернівці: Рута, 2000. – С. 89–103. 4. Ветров І. Г. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни / Ігор Ветров // Перша світова війна і слов’янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14–15 травня 1998 р.). – К., 1998. – С.41–48. 5. Rorbach P. Die Russischen Fremdvölker und wir. / P. Rorbach // Deutsche Politik. – Berlin, 1917. – 25 juli. 6. Ветров І. Г. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни / Ігор Ветров // Перша світова війна і слов’янські

народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14–15 травня 1998 р.). – К., 1998. – С.41–48. 7. Чернега П. М., Кучер В. І., Байраківський А. І. До причин розв'язання Першої світової війни / Петро Чернега, Володимир Кучер, Анатолій Байраківський // *Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14–15 травня 1998 р.).* – К., 1998. – С.4. 8. Верстюк В. Україна–Росія: виборювання ідентичності. / В. Верстюк // *Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Т. 1.* – К., 2004. – С. 66–72. 9. Андрусишин Богдан. Україна в роки Першої світової війни / Богдан Андрусишин // *Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14 – 15 травня 1998 р.).* – К., 1998. – С. 17–23. 10. Bihl W. Die Beziehungen zwischen Österreich–Ungaru und Russland in bezug auf die galizische Frage 1908–1914 / W. Bihl // *Galizien um die Jahrhundertwende. Hrsg. Von Karlheinz Mark.* – Wien; München, 1990. 11. Уська У. Політика офіційного Відня та Галицького намісництва щодо русофільського руху в 1908–1914 рр. / У. Уська // *Історичні та культурологічні студії.* – Вип. 3. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 2004. – С. 153–180. 12. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe / Von Theophil Hornykiewicz. Band I. – Philadelphia, 1966. 13. Трофимович В.В., Романюк Р. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / Володимир Трофимович, Ростислав Романюк // *Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжн. наук. конф. (14-15 травня 1998 р.).* К., 1998. – С.24-31. 14. Бахтурина А. Ю. Політика Російської Імперії в Восточной Галиції в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтурина. – М.: АИРО-XX, 2000. – 264 с. 15. Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. Warszawa, 1934. – *Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego*; Т. 28. Serja prac Komisji dla badań zagadnień polsko-ukraińskich. Z. 1. – 146 s. 16. Гумецкий И. И. Значение Прикарпатья для России: Прикарпатье, будущее – второе Приамурье для России, в предстоящей ей борьбе с вероломною Западною Европою / И. И. Гумецкий. – СПб.: Тип. В. Комарова, 1904. – 112 с. 17. Томашівський С. Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни / С. Томашівський. – Львів: [накл. в-ва.], 1915. – 32 с. 18. Струве П. Великая Россия и Святая Русь / П. Струве // *Русская мысль.* Кн. XII. – М., 1914. – С. 176–180.